

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

A PROPÒSIT DE L'OBRA D'ARNAU DE VILANOVA, *TRACTATUS OCTO IN GRAECUM SERMONEM VERSI**

Jaume MENSA I VALLS

Arnau de Vilanova és un dels personatges més significatius que ha donat la història del nostre país. La seva obra espiritual i mèdica el situen en un primeríssim pla de la cultura europea de la baixa Edat Mitjana. No és estrany, doncs, que historiadors del pensament i de la medicina catalans i d'arreu del món hagin compartit i comparteixin un interès molt viu per Arnau de Vilanova. L'edició crítica de les seves obres mèdiques i espirituals és una necessitat cultural bàsica. Es comprèn, doncs, que els projectes d'edicions d'obres arnaldianes hagin concitat l'esforç dels millors especialistes i hagin aixecat grans expectatives entre els estudiosos. L'any 1975 una comissió formada per Juan Antonio Paniagua, Lluís García Ballester (†) i Michael McVaugh (a la qual s'han afegit altres noms), amb el patrocini de la Universitat de Barcelona (i després també de la Fundació Raimon Noguera), començà a editar les obres mèdiques. Vint-i-cinc anys després ja disposem d'una quinzena de magnífics volums. La crítica d'arreu valora molt positivament aquest projecte. Quant a les obres espirituals, un comitè sorgit a l'interior de l'Institut d'Estudis Catalans, del qual formaven part destacats arnaldistes, assumí la responsabilitat d'editar les obres espirituals. El volum que presentem és el segon d'aquesta col·lecció.

Efectivament, l'any 1948 l'Institut d'Estudis Catalans acordà d'emprendre l'edició crítica de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova. Dos anys més tard el projecte fou assumit i patrocinat per la Unió Acadèmica Internacional. L'any 1971 sortí publicat el primer volum, dedicat a l'actualment considerada apòcrifa *Expositio Apocalypsis*. I ara tenim a les mans el segon volum (que inicialment no era previst en el projecte), que conté la versió grega medieval de vuit obres d'Arnau de Vilanova. Segons el projecte

* Arnaldi DE VILLANOVA, *Tractatus octo in graecum sermonem versi (Petropolitanus graecus 113)*. Nunc primum editi cura et studio Ioannis Nadal et Cañellas, graecitatem textus recensente Dionisio Benetos, moderante Anshario Emm. Mundó (Union Académique Internationale, Corpus Philosophorum Medii Aevi, Scripta Spiritualia II), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2002, 446 pp.

inicial, restarien per publicar dos volums més, un per a les obres llatines escrites fins a l'any 1305, i un altre per a les altres obres llatines (del 1305 endavant) i altres traduccions medievals.

En aquesta recensió considerarem el volum des d'una doble perspectiva: en referència al seu contingut i com a volum del projecte d'edició crítica de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova. Comencem, doncs, pel contingut del volum. L'objectiu principal del llibre —dèiem— és editar críticament la traducció grega medieval de vuit opuscles d'Arnau de Vilanova. La traducció grega (pàgines parelles) és acompanyada (pàgines senars) del text llatí —en un cas català—, o d'alguna versió medieval en italià o, fins i tot, en català actual. Les vuit obres són: *Per ciò che molti...* (pp. 64-87), amb la versió en italià-toscà medieval, editada per M. Batllori (contrastada amb la de R. Manselli); *De caritate...* (pp. 93-145), també amb la versió a l'italià-toscà, de Batllori (i contrastada, també, amb la de Manselli); la *Lliçó de Narbona* (pp. 150-181) amb el text català ofert per Batllori (de la col·lecció Els Nostres Clàssics); *De humilitate...* (pp. 186-199), amb la traducció al català actual deguda a Batllori (el text grec d'aquest opuscle ja havia estat objecte d'una edició parcial de M. Batllori); *Alphabetum catholicorum* (pp. 204-259), amb transcripció del text llatí editat per W. Burger (i contrastada amb el manuscrit *Borgh. Lat. 205* de la BAV); *Philosophia catholica* (pp. 264-361), amb el text editat per Josep Perarnau (edició basada en el *Vat. Lat. 9968*); *Eulogium...* (pp. 366-383), amb el text llatí ofert per J. Carreras i Artau; i finalment l'*Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton* (pp. 388-439), amb la transcripció del text llatí de J. Carreras Artau. Cada obra és precedida d'una introducció d'aproximadament un parell de pàgines. Hi trobem aparats crítics de fonts i notes explicatives, en el text grec; i de variants entre el text editat i algun manuscrit, i de diferències entre el text grec i el llatí, en els textos complementaris.

En la introducció (pp. 13-56), Nadal ofereix una descripció del manuscrit *Petropolitanus graecus 113*, de Sant Petersburg (pp. 14-24). El còdex és dels primers anys del segle XIV i prové del sud d'Itàlia. Quant als originals de la traducció grega (pp. 24-29), Nadal adverteix que cal ser prudents. Després de comparar l'única obra que s'ha conservat en català, italià i grec, la *Lliçó de Narbona*, conclou (p. 29) «que la traducció grega es va fer a partir d'un original català que no és el que coneixem, sinó d'un altre de més elaborat i que tampoc és el que usà el traductor toscà, encara que està més a prop d'aquest. Si és veritat, com creiem, que fou el mateix Arnau qui encarregà la traducció al grec, i qui donà els originals, no seria il·lògic pensar que les modificacions del text que atenuen certes expressions extremades són obra del mateix Arnau». Algú —l'autor de la introducció suggereix el nom d'Angelo Clareno— féu anotacions al marge i correccions del text (pp. 30-32). Nadal (pp. 32-34) constata que la traducció grega és una transliteració de l'original català i que (pp. 34-35) el traductor devia ésser un «bizantí d'una certa cultura, fins i tot, religiosa, que coneix el català i el llatí, encara que no perfectament [...] si es volgués apurar més sobre la personalitat del traductor, ens inclinàriem a pensar en un comerciant bizantí benestant resident a Calàbria o a Sicília» (p. 35). Finalment (pp. 35-55), Nadal tracta de l'«ocasió i circumstàncies de la traducció» (pp. 35-55): molt probablement Arnau de Vilanova féu preparar el còdex en ocasió dels contactes amb monjos del mont Athos que li haurien comentat l'ideari religiós (coincident en bona part amb el d'Arnau) del patriarca Atanasi I. El còdex, però, no arribà mai al seu destinatari. La introducció acaba amb unes observacions sobre

l'edició (pp. 55-56). Una taula de signes crítics (p. 5), un índex (p. 7), un prefaci d'Anscari M. Mundó (pp. 9-10), el pròleg (p. 11) i la bibliografia (pp. 441-446) completen el llibre.

Descrit breument el contingut del volum, voldria fer algunes observacions crítiques. I, per tal de no allargar-me massa, les faré de forma esquemàtica.

a) L'edició dels textos grecs d'Arnau de Vilanova no és una feina fàcil. Requereix un bon domini del grec i, també, coneixements de llatí i català. Aquesta és una raó, potser la principal, de la tardança d'aquest volum. La competència i experiència en edició de textos del bizantinista Joan Nadal i Cañellas és ben coneguda i reconeguda. Altres crítics (vegeu, p. ex., la recensió publicada dins *ATCA* 22 [2003], signada per Ernest Marcos Hierro) han centrat especialment els seus comentaris en l'edició del text grec i en el seu context bizantí: a ells em remeto.

b) Tota edició crítica, i precisament per tal d'oferir un text màximament fiable i les eines que han de permetre llegir-lo i fer-lo intel·ligible, exigeix també un bon grau de coneixement de l'autor del text editat. Les pàgines de la introducció, d'una forma especial, però també la bibliografia i múltiples notes a peu de pàgina escampades per tot el llibre, demostren que Nadal coneix la vida, l'obra i la bibliografia d'Arnau de Vilanova. En part, segurament s'ha pogut beneficiar del mestratge i de l'obra de Batllori (a qui és dedicat el volum). Amb tot, l'obra presenta en aquest vessant alguns aspectes, al meu entendre, susceptibles de crítica.

c) L'any 1991, Josep Perarnau editava l'*Ars catholicae philosophiae* (*Vat. Lat.* 9986) (cf. *ATCA* 10, pp. 7-218), és a dir, la primera redacció de la que després seria la *Philosophia catholica et divina* (*Vat. Lat.* 3824). El mateix Perarnau (p. 9) reconeixia: «sense cap mena de dubte, la còpia que hauria d'ésser presa per base d'edició seria [...] la del *Vat. Lat.* 3824». I no ho feia «a fi de no prevenir l'edició crítica definitiva promesa per l'Institut d'Estudis Catalans», que certament haurà de prendre com a base el *Vat. Lat.* 3824. Doncs bé, Nadal ofereix el text grec de la *Philosophia* juntament amb el text llatí editat per Perarnau, que no és el de la *Philosophia*, és a dir la versió definitiva, sinó el de l'*Ars catholicae philosophiae*, la primera redacció. Com que el text grec no coincideix amb l'*Ars catholicae philosophiae*, ans amb la *Philosophia*, l'editor dóna en nota a peu de pàgina les variants del *Vat. Lat.* 3824. No hauria estat aquesta una oportunitat immillorable per a oferir la transcripció (no l'edició crítica) del text encara inèdit del *Vat. Lat.* 3824? La lectura confrontada del text llatí i grec esdevindria molt més fàcil i s'hauria evitat la mala sensació que produeix veure el pulcre text editat (recentment i a l'abast de tothom) per Perarnau, corregit (i transformat ja des del títol) amb el text del *Vat. Lat.* 3824.

d) Nadal, com a complement del text grec del tractat *De caritate*, ofereix la versió italiana editada per Miquel Batllori (*Les versions italianes medievals*). Nadal tradueix un llarg fragment sobre els metges jueus del text grec que no és en el text ofert per Batllori. Observa Nadal que «les dues versions corresponen a dues redaccions catalanes diferents, si no es vol suposar que el traductor italià s'ha pres la llibertat, no només d'abreujar el text, sinó de redactar-lo diversament en alguns punts, la qual cosa no sembla versemblant» (p. 90). De fet, el text que manca en el manuscrit pres com a base per Batllori sí que és en la versió (aquesta sí completa) napolitana descoberta per Perarnau (cf. *RCatT* 1 [1976] 489-512). Ben segur que l'estudi del text napolità (i fins i tot l'anotació de les variants en aparat crític) hauria estat una bona aportació i hauria ajudat a resoldre alguns dubtes relatius a la història del text editat.

e) Nadal afirma que «Arnau de Vilanova coneixia bé el sud d'Itàlia des que va fer part dels seus estudis de medicina a Nàpols» (p. 15). I fonamenta aquesta afirmació en el testimoni que ofereix el *Breviarium practicae*. Ara bé, actualment recauen seriosos dubtes sobre l'autenticitat arnaldiana d'aquesta obra, raó per la qual J. A. Paniagua (cf. *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, II. Edició a cura de Josep Perarnau, Barcelona, 1995, p. 22) no la col·loca entre les obres «ciertamente auténticas», ni tan sols entre les «de atribución dudosa», ans entre les «seguramente apócrifas».

f) Les referències i citacions de les obres d'Arnau de Vilanova no sempre són suficientment precises. Així, per exemple, Nadal assegura que [Arnau de Vilanova en l'*Eulogium*] «cita els vint-i-dos vicis del clergat que havia exposat anteriorment en altres obres seves, la *Confessio Ilerdensis* i la *Confessio Barcinonae*, llista amb la qual es corresponen molts dels llibertinatges esmentats als catàlegs que Atanasi fa als seus documents» (pp. 43-44). Unes quantes línies més endavant, Nadal sosté que [Arnau] «en la seva obra *Confessio de Spurcitiis pseudoreligiosorum* enumera dinou torpeses o vicis característics, segons ell, dels religiosos del seu segle que coincideixen amb els que Atanasi vituperava en la conducta dels monjos d'Orient» (p. 44). Em pregunto: quines són les obres arnaldianes citades per Nadal? La *Confessio Barcinonae* és la versió llatina de la *Confessió de Barcelona* esmentada en l'inventari de 1311 o es refereix al text català conegut? I la *Confessio Ilerdensis* i la *Confessio de Spurcitiis pseudoreligiosorum* són realment obres diferents? La consulta directa que he pogut fer de la referència concreta que dona Nadal de la *Confessio de Spurcitiis pseudoreligiosorum* (Menéndez y Pelayo) sembla que confirma que es tracta de la mateixa obra, la *Confessio Ilerdensis*. Llavors, si és la mateixa obra, com ens expliquem que en un cas la llista sigui formada per vint-i-dues unitats i en l'altra per dinou? L'*Eulogium* és realment posterior a la *Confessio Ilerdensis* i a la *Confessió de Barcelona*? Un altre exemple podria ésser el següent: Nadal afirma: «En aquesta obra, Arnau cita dues vegades el que degué ser el seu primer escrit teològic, el *De semine Scripturarum*, datable poc abans que l'*Allocutio*» (p. 385). Cal recordar que el *De semine Scripturarum* no és una obra d'Arnau de Vilanova: hom creia en l'època d'Arnau que era de Joaquim de Fiore, i durant anys ha estat considerada «pseudo-joaquimita», però actualment sabem que el seu autor és un monjo de Bamberg (de començaments del segle XIII). El que en realitat Arnau de Vilanova va escriure és una «introducció» a aquesta obra, la *Introductio in librum Ioachim de semine Scripturarum*.

g) Alguna vegada també s'ha escolat alguna errada tipogràfica. En la pàgina 262, p. ex., trobem citat el «*Vat. Lat. 2832*» en comptes del «*Vat. Lat. 3824*». O en la pàgina 29 l'autor es refereix al «cas 14 de l'anterior quadre comparatiu». No he sabut trobar en el quadre comparatiu esmentat cap numeració. Ni que no es tracti d'una errada, ans —suposo— sigui fruit d'una decisió, l'índex (p. 7) (i els corresponents títols) tal com és fet, em sembla poc útil. Les obres editades no hi consten pel seu nom, ans només per les referències «Opuscle I», «Opuscle II», etc. Saber les pàgines d'una obra editada esdevé una feina ben laboriosa!

h) Referint-se a l'*Expositio Apocalypsis*, Nadal afirma que «fins fa poc es pensava que era la seva primera obra teològica» (p. 387). Doncs bé, almenys des de l'edició de l'obra esmentada (1971) ha quedat clara la data de l'obra, l'any 1306. Sobre aquesta obra en concret i especialment sobre altres aspectes importants de la vida d'Arnau, he trobat a faltar la citació del llibre de Francesco Santi, *Arnau de Vilanova. L'obra espi-*

ritual, València: Diputació Provincial, 1987. Sé que la bibliografia de l'obra que recensionem no pretén ésser exhaustiva, però el llibre que acabem d'indicar (i en altres aspectes podríem afegir-hi altres estudis) haurien enriquit la informació.

i) Abans ens hem referit als textos no grecs que acompanyen en edició paral·lela als textos grecs. Més enllà de possibles objeccions sobre les edicions utilitzades, em pregunto si, en una edició crítica (no divulgativa o de caràcter pedagògic) i tenint en compte que els textos no grecs no sempre són els originals de la traducció grega (i ja han estat publicats; alguns ben recentment), calia oferir-los. I més, quan en la mateixa col·lecció hom preveu l'edició dels textos llatins i de les traduccions medievals en llengua vulgar. En tot cas, el criteri no hauria de ser el d'escollir aquests textos en funció de la seva disponibilitat en edicions, ans en funció de la seva utilitat i relació amb el text grec, siguin o no inèdits.

j) Finalment voldria fer un aclariment sobre una al·lusió més o menys personal. Nadal observa que la redacció de la *Lliçó de Narbona* «a judici del pare Batllori, ha de situar-se, doncs, aquell any de 1308, perquè si l'obra hagués estat escrita en tornar de Sicília, el 1309, com proposen altres autors», etc. (p. 148). I, en nota a peu de pàgina, cita un llibret meu (entenc, per tant, que jo dec ésser un d'aquests «altres autors», i fins i tot el més representatiu d'aquests autors perquè només em cita a mi). Doncs bé, en la pàgina citada del meu llibret llegim: «L'*Alia informatio beguinorum* —la *informatio beguinorum* seria la *Lliçó de Narbona*—, escrita entre la primavera de 1310», etc. (p. 74). La data es refereix a l'*Alia informatio beguinorum*, no a la *Lliçó de Narbona*. L'incís vol aclarir el perquè de la paraula *alia*: perquè hi hagué prèviament una primera *informatio beguinorum* que, aquesta sí, seria la *Lliçó de Narbona*. Recordem que el títol de l'apartat és «*Les informationes beguinorum*». Efectivament, un parell de pàgines abans, en parlar de la *Lliçó de Narbona*, la situo «després de l'estiu de 1305 i abans de l'anada d'Arnau a Sicília, a finals del 1308; potser entre l'1 de maig i el 27 d'octubre de 1308» (pp. 72-73). Aquestes paraules em semblen clares; i l'acord amb Batllori, total.

Cal agrair a Nadal que hagi posat a disposició dels estudiosos uns textos grecs fins ara inèdits. Aquesta és una contribució important als estudis arnaldians. L'edició requeria sòlids coneixements de grec (de llengua, de paleografia, de codicologia), de català, i del context cultural del món bizantí. En aquest sentit, Nadal se n'ha sortit bé i mereix el nostre agraïment. Lamentem, però, que una obra com la que recensionem, que hauria d'ésser de gran transcendència per als estudis arnaldians, editada amb el segell de l'Institut d'Estudis Catalans i amb el patrocini de la Unió Acadèmica Internacional, no sigui del tot reeixida en altres aspectes nuclears, com són els relatius a la contextualització dels textos editats en la vida i l'obra de mestre Arnau. Atès que una edició com aquesta, molt complexa, exigia bons coneixements de diverses llengües, disciplines i continguts (el mateix Nadal, p. 11, dóna notícia de les dificultats per a trobar la persona idònia), m'atreveixo a suggerir que, tal vegada, hauria estat útil seguir l'exemple de l'edició crítica de les obres mèdiques, molts volums de la qual són elaborats en col·laboració entre diversos estudiosos.

I passem a considerar aquest llibre en quant és el segon volum del projecte d'edició crítica de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova. Des d'aquest punt de vista, la publicació d'aquest volum ha estat per a mi una sorpresa, em planteja interrogants i em desconcerta. Sorpresa, en primer lloc, perquè ha sortit publicat més de cinquanta anys

després de l'aprovació del projecte i més de trenta anys després del primer volum. En segon lloc, perquè no era previst en el projecte inicial un volum per a les versions gregues. En tercer lloc, perquè, a hores d'ara, creia que el projecte estava aturat.

L'aparició del volum, a més de sorpresa, m'ha plantejat interrogants. Segons llegim en el prefaci (p. 10), Mundó, responsable des de 1992 de dirigir el projecte davant la Unió Acadèmica Internacional, reconeix que «no era previst aleshores [en el projecte inicial] de publicar a part l'edició crítica dels tractats d'Arnau traduïts al grec confrontats amb llurs originals catalans o llatins o, encara, amb una versió italiana antiga; la pràctica i les circumstàncies posteriors, però, han aconsellat de separar aquests tractats de la resta d'obra espiritual d'Arnau» (pp. 9-10). Quines són aquestes «pràctica i circumstàncies posteriors»? ¿Es refereix a la recerca arnaldiana dels darrers vint-i-cinc anys que ha fet canviar radicalment el panorama, amb troballes de nous manuscrits, amb estudis sobre l'autenticitat d'algunes obres importants (com la mateixa *Expositio Apocalypsis*, ara considerada pseudo-arnaldiana, editada en el primer volum de la col·lecció) i sobretot amb l'edició i la transcripció d'obres espirituals? Si fos així, no n'hi hauria hagut prou de replantejar el volum ara publicat, ans hom hauria de revisar tot el projecte, i fer-hi encaixar aquest volum. Em pregunto: S'ha fet això? Com es portarà a terme? Diu Mundó: «Ha estat una sort que Aramon i Batllori n'hagin assegurat, durant anys, la continuïtat; ara esperem que algú pugui conduir el que manca de l'edició de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova fins a bon port final» (p. 10). Certament, caldria definir què és «el que manca» i qui és aquest «algú». ¿No hauria estat preferible, tenint en compte que en el mateix Institut d'Estudis Catalans no manca qui hauria pogut aportar una llarguíssima experiència en edicions de textos i solidíssims coneixements arnaldians, poder concretar ja aquestes qüestions?

Precisament, per tots aquests interrogants oberts, i perquè no s'ha aprofitat la magnífica ocasió que brindava la publicació d'aquest volum per a resoldre'ls, també m'ha provocat desconcert. Mai com ara no hi ha hagut les condicions objectives, és a dir una persona (membre del mateix IEC) que pogués dirigir el projecte, l'estat avançat dels coneixements sobre Arnau de Vilanova (manuscrits, obres, vida, etc.) i els mitjans materials i tècnics, per a fer d'aquest vell i esperat projecte una realitat. Cal aprofitar-ho.

Jaume MENSA I VALLS
Rambla Sant Ferran, 52, 1-2
E – 08700 IGUALADA (Barcelona)
E-mail: jaumemensa@uoc.edu